

Araştırma Görevlisi
İslam KAVAS

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
e-posta: islamkavas@gmail.com

Eser Geçmişi: 22-03-2017 / 19-04-2017

DOI: 10.21551/jhf.299831

Oğuz Kağan Destanındaki İktidar Yapısı

Structure Of Power in Oghuz Khaghan Saga

ÖZET

Oğuz Kağan Destanı 13. ve 14. yüzyıldan kalma yazılı metinleri ile elimize ulaşmıştır. Daha öncesindeki bir yazılı metin elimizde bulunmamasına rağmen bu destanın Türklerin kadim zamanlarından bu yana anlatıla gelen bir destan olduğu kesindir. İslam'dan sonra bu destana tabii ki İslamî unsurlar da eklenmiştir. Bu destanda bir kahraman ve lider olarak Oğuz Kağan'ın serüveni anlatılırken aynı zamanda da o dönemdeki Türklerin zihinlerindeki iktidar olgusuna ve iktidar yapılanmasına dâir deliller kaçınılmaz olarak ortaya konmuştur. Bu makalenin amacı bu destanın en eski iki metninin tercümelerini esas alarak bu iktidar unsurlarının neler olabileceğine dâir düşüncelerin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Kağan Destanı, İktidar, Türkler.

ABSTRACT

Oghuz Khagan Saga manuscripts have survived today from the thirteenth-fourteenth century. Eventhough we don't have any manuscript it is sure that this saga has been told among Turks since ancient times. The saga tells about, as a hero and leader, Oghuz Khagan's adventure and gives us the traces of the context of power and its application in Turkish mind of that time. This paper aims to reveal what these power elements may be based on the translations of the two earliest manuscript of the saga.

Key Words: Oghuz Khagan Saga, Power, Turks.

İnsan toplumlarının oluşumlarının ilk merhalelerine destanlar mühürlerini vurur. Destanlar iletişimin ve eğitimin son derece kısıtlı olduğu, merkezi otoritenin sağlanamadığı bir dönemde aynı lisanı konuşan insanların hayata, siyasete ve bu hayatın ötesine bakışlarına dair görüşlerini simgelerle bize anlatır. Türklerin Oğuz Kağan Destanı bunlara bir örnektir. Burada Oğuz Kağan Destanı'nın iki aslı versiyonundan hareketle Oğuz Kağan Destanı'ndaki iktidar yapısı ele alınacaktır.

Ünlü Memlûklü tarihçi Ebu Bekr bin Abdullah bin Ay Beg Ed-Devâdârî'nin anlatımına göre, daha 14. yüzyılın başlarında Oğuz Kağan Destanı Türkler arasında yaygın olarak okunan bir kitaptı. Fakat Devâdârî'nin yazdıklarından anladığımız kadarıyla Oğuzlar arasında elden ele dolaşan bu nüsha bizim elimize ulaşmamıştır.¹ Özellikle Oğuzlar gibi göçebe ve coğrafyaları görece sıklıkla değişen bir toplumda destanlar derleyip toparlayıcı metinler olarak önemlidir.²

Oğuzlararasındayaygınolanbu destanın içindeki figürler, anlatımlar ve değindiği konular, İslam öncesi Oğuzların özellikle iktidar üzerine görüşlerini anlamak için pek ehemmiyetlidir. Bu görüşleri anlamak için bu destanın ilk kayıtları olan Uygurca Oğuz Kağan Destanı ile Reşidüddin'in Câmiü't-Tevârihi'ndeki rivayet esas alınacaktır.

* Bu makale İslam Kavas'ın doktora tezi olarak hazırladığı "Normanlar ve Selçuklular'da Taht Verâset Sisteminin Gelişimi (11.-13. YY)" isimli çalışmadan üretilmiştir.

- 1 A. B. Ercilasun, *Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler: İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2002, s. 108.
- 2 F. Çiftçi, "Axel Olrik'in Epik Yasaları Işığında Oğuz Kağan Destanına Bir Bakış," *Turkish Studies*, Sayı: 8, 2013, ss. 515-524.

Oğuz Kağan Destanı, şu ana kadar, iki önemli kaynaktan elimize ulaşmıştır. Birincisi, 1932 senesinde W. Bank ve Reşit Rahmetî Arat tarafından Almanca olarak yayınlanıp akabinde Rahmetî Arat tarafından 1936 senesinde Türkçeye tercüme edilen nüshadır ki; bu nüsha Uygur Türkçesi ile ve bilinmeyen bir tarihte kaleme alınmıştır. Fakat Türkistan'da konuşulan dillerin pek çoğuna hâkim olan Fransız Sineloğu Paul Pelliot bu nüshayı değerlendirdiği kitabını bitirirken, onun 13. yüzyılın sonuna doğru Turfan'da Uygurca olarak yazılıp 15. yüzyılda Kırgız bölgesinde sadece imlâ olarak değiştirildiği sonucuna varır.³ İkincisi, İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullah Hemedâni'nin 13.-14. yüzyılda yazdığı meşhur eseri Câmiü't- Tevârih'te kaydedilen Oğuz Kağan Destanı'dır. Bu iki nüsha bir takım farklılıklar gösterir. Türklerin en mühim destanı olan Oğuz Kağan Destanı'nı konumuz açısından değerlendirmeden önce bu iki nüshanın farklılıklarına değinip hangisinin konumuz açısından daha sağlıklı olduğunu tespit edelim.⁴

Oğuz Kağan Destanı'ndaki iktidar konusuna girmeden önce, bu destana ait nüshaların ikisinin sıralamada önce yazılanı, İslam kültüründen veya başka kültürlerden en az etkilenmiş olanı tespit etmemiz gerekir. Yukarıda verdiğimiz tarihler birbirine yakın tarihler olduğuna ve o dönemde bu iki coğrafya da İslam'ın nüfuzu altında olmasından mütevellit destanların içeriğini incelemek bize daha çok yardımcı olacaktır.

Destanlar okunduğunda aralarındaki orijinallik farkı kendini hemen belli eder.

3 P. Pelliot, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*. (V. Köken, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 103.

4 Bu iki destanın bir değerlendirmesi için bakınız: İ. Onay, "Türk Kültür Tarihi Açısından Oğuz Kağan Destanı ve Önemi," *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, 29-44.

Reşidüddin'in Oğuz Kağan Destanı bâriz bir şekilde semâvî din unsurları taşır. Belli ki, ya Reşidüddin ya da kendilerinden dinlediğini söylediği "Türk tarihçileri ve dili çabuk râvîler"⁵ İslam kültürünün etkisi ile destana eklemelerde bulunmuşlardır. Mesela, Oğuz Kağan'ın Hz. Nuh'un soyundan gelmesi ve ailesi ile tek tanrı inancı sebebiyle savaşa girişmesi ilk bakışta göze çarpan noktalarıdır. Esasen, Reşidüddin'in Yahudi kökenli bir Müslüman olduğu düşünülürse,⁶ bu eklemeler kendisinden de kaynaklanmış ve İslamî unsurları kendisi katmış da olabilir.

Uygurca yazılmış olan nüsha ise muhteviyatında daha otantik unsurlar taşır.⁷ Bu nüshada, kutsal kitaplarda anlatılan kıssalarla veya peygamberlerle herhangi bir bağlantı bulunmaz. Oğuz Kağan herhangi bir şekilde İbrahim peygamberin soyuna dayandırılmaya çalışılmaz. Adı geçen tek kutsal varlık Gök Tanrı'dır ve Oğuz Kağan O'na dua eder. Bir diğer otantik unsur ise Reşidüddin'de bulunmayan, Türklere yol gösteren bozkurt (gök tüylü, gök yeleli) figürüdür.⁸ Türkler göç ederken Onlara bir kurdun yol göstermesi en eski Türk destanlarında sık sık işlenen bir konudur.⁹ Gök Tanrı ise Türklerin bilinen en eski inancı ve tanrısıdır.¹⁰ Bu özellikler Uygurca yazılmış Oğuz Destanı'nın daha özgün olduğunu ortaya koyar.

5 Z. V. Togan, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul : Enderun Kitabevi, 1982, s. 17.

6 O. G. Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî" **TDV İslam Ansiklopedisi** (Cilt 35), 2008, s. 19.

7 M. Ergin, **Oğuz Kağan Destanı (Tercüme, Metin, Sözlük)**, Ankara: Hülbe Basım Yayın, 1988.

8 Pelliott, **age**, s. 95.

9 Türklerde kurt figürü için bakınız: B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara: TTK, C. 1, 1993, s. 40-50; B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara: TTK, C. 2, 1993, s. 111-124; J. P. Roux, **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, (Terc. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 300-310.

10 F. Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, C. 1, 2007, s. 212; İ. Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.

Destanların uzunluğu bir diğer farkı oluşturur. Reşidüddin'in metni diğer metne göre daha uzundur. Çünkü Reşidüddin Oğuz Kağan'ın dünyayı fethetmek için çıktığı seferi ve destanın son bölümünü daha ayrıntılı anlatır. Bu yüzden, ana konudan ayrılmadan, farklı bilgiler verip farklı kahraman ve konulardan da bahseder. Hatta her ne kadar Uygurca metin daha otantik olsa da, Reşidüddin'in anlatımının ayrıntılarında da antik Türk kültürüne yönelik unsurlar bulunabilir. Böylelikle olayların ayrıntılı anlatımı ve uzunluk aralarındaki bir başka farkı oluştururken otantiklik açısından ikisinin de kullanılabilir olduğunu söyleyebiliriz.

Destanda Oğuz Kağan'ın evlilikleri, çocukları, kendisinden sonraki görev taksimi ve semboller konumuz açısından ilgi çekicidir. Anlatılana göre, Oğuz Kağan bir gün Tanrı'ya yalvarırken karanlık basar ve gökten çok parlak bir ışık ile birlikte bir kız iner. Kız o kadar güzeldir ki, sanki Gök Tanrı'nın vasıflarını taşıyordur. Oğuz kıza âşık olur ve birlikte olurlar. Bunun sonucunda kız gebe kalır ve üç erkek çocuğu dünyaya getirir: Gün (Güneş), Ay ve Yıldız.

İkinci seferinde Oğuz Kağan ava gider ve bir gölün ortasında bir ağaç görür. Bu ağacın kovuğunda, gözleri gökten güzel, saçları ırmak gibi dalgalı ve inci gibi dişlere sahip olan bir kız oturmaktadır. Oğuz bu kızın da aşk ateşine düşer ve Onunla da birlikte olur. Kız hamile kalır ve bir süre sonra üç erkek çocuğu dünyaya getirir: Gök, Dağ, Deniz.¹¹

Destanın sonunda Oğuz Kağan veziri Uluğ Türk'ün bir rüyasına binaen verdiği tavsiyesine uyar ve büyük oğulları Gün,

11 Oğuz Kağan'ın bir göğü, bir de yeri temsil eden iki eşinin olması, bu eşlerden olan oğulların isimlerini gökten ve yerden almaları Çin geleneksel düşüncesinde var olan şu düşünceyi akla getirmektedir: "Üç (temel) şey Gök, Yer ve insandır ve onları birbirine bağlayan hükümdardır." Bakınız, G. Kırilen, **Eski Çin'in Ötekisi Türkler**, Ankara: Kimlik Yayınevi, 2015, s. S. 69.

Ay ve Yıldız'ı Doğu'ya, sonraki evliliğinden olma küçük oğulları Gök, Dağ ve Denizi de Batı'ya avlanmaları için gönderir. Doğu'ya gidenler altın bir yay bulurlar, batıya gidenler ise üç tane gümüş ok. Her iki yöne giden oğulları da bulduklarını babalarına getirir ve babaları Oğuz Kağan altın yayı üç parçaya ayırıp Gün, Ay ve Yıldız'a verir. Gök, Dağ ve Deniz'e ise buldukları üç gümüş oku paylaşır. Bu paylaşımından sonra ise şöyle vasiyet eder: "Yay verdiklerinin (Bozok) yeri daha üstte olsun ve orduda sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri daha altta olsun ve sol kolu teşkil etsinler. Zira yay padişah gibi hükmeder; ok ise ona tâbî bir elçidir."¹² Hatta İrkıl Hoca namında, Oğuz Kağan'ın güvendiği bir devlet adamı Oğuz'un 24 torununun da kabile isimlerini, tamgalarını, ongunlarını ve bir toy zamanında atın hangi bölgesini yiyeceklerini belirlemiştir. Ta ki, kimse birbirinin payına göz koymasın, düzen bozulmasın.

17. yüzyılda Reşidüddin'in Oğuznamesi esas alınarak Ebu-l Gâzi Bahadır Han tarafından yazılan Şecere-i Terâkime kitabında ise daha kesin ifadeler kullanılmış ve Oğuzların gelecekteki iktidarına kimin sahip olacağı açıkça belirtilmiştir. Bu esere göre Oğuz Han ölmeden önce şöyle vasiyet eder: "Size emrediyorum. Ben ölünce yerime büyük oğlum Gün geçsin ve Onun da yerine geçecek olanlar içlerinde tahta lâyük biri buldukça, daima ve dünya durdukça Bozoklardan seçilsin. Diğer Bozoklar O'nun sağında otursunlar. Üçoklar sol olsunlar ve kıyamet gününe kadar nökerliğe¹³ razı olsunlar."¹⁴

¹² Togan, *age*, s. 48.

¹³ Nöker: "Moğollar'da ve Türk devletlerinde öncelikli görevi askerlik olan kul ve hizmetkâr sınıfı." Bakınız: Z. Günal, "Nöker," *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 33), 2007, s. 216.

¹⁴ E. G. B. Han, *Şecere-i Terâkime*, (R. Nur, Çev.), İstanbul, 1920, 29.

Destanın bahsettiğimiz bu kısmını tahlil ettiğimizde Oğuzlardaki hiyerarşi ve iktidar hakkında bazı temel bilgilere ulaşabiliriz. Oğuzhan'ın ilk evliliğinde eşi gökten bir ışıkla iner ve bu eşinden doğan çocuklarına verilen isimler de dünya dışı ve kutsal sayılabilecek gök cisimlerinden oluşur: Gün (Güneş), Ay ve Yıldız. İkinci karısı ise bir gölün ortasındaki ağaç kovuğunda ortaya çıkar ve Ondan olan oğullarına da dünya dâhilinde kutsal sayılabilecek varlıkların isimlerini verir: Gök, Dağ, Deniz. İlk karısının gökten ikinci karısının yeryüzünden gelmesi; ilk karısından doğan çocuklarının yayı bulup kendilerine bunun verilmesi, ikinci karısından olan çocuklarının okları bulup onlara da okların verilmesi ve ok yaya tâbîdir denilmesi; her daim Bozokların Üçoklara üstün olduğunun söylenmesi Oğuzlardaki hiyerarşi hakkında şöyle tahminler yapmamıza elverir:

Gök de yer de kutsaldır ama Gök önceliklidir.

Yay da ok da hâkimiyet sembolüdür ama ok sahipleri yay sahiplerine tâbîdir.

Doğu yönü batı yönüne üstündür.

Sağ yan sol yana üstündür (Bu duruma bir diğer atıf Uygurca dandaki sağ yanda bulunan Altın Kağan'ın Oğuz Kağan'a muti olup sol yandaki Urum Kağan'ın ise asi olmasıdır.¹⁵

Oğuzlar arasında düzenin olması için bir nevi kast sistemi oluşturulmuştur. Bu kasta göre tahta Bozoklardan bir lider geçer ve kalan Bozoklar ordunun sağ kolunu oluşturur.

Üçoklar ordunun sol kolunu oluşturur ve Onların görevi Bozokları desteklemektir.

24 adet boy ismi ve bu boyların

¹⁵ Ergin, *age*, s. 17-18.

simgeleri belirlenerek düzen ve kast sistemi bütün topluma yayılıp tahkim edilmiştir.

Toy esnasında hangi boyun nerede oturacağı ve hayvanın neresini yiyeceğinin belirlenmesi muhtemelen boyların savaşlardan alacağı ganimetin (ülüş) nasıl dağıtılacağına belirlenmesine de bir atıftır.¹⁶

Oğuz Kağan Destanı bir efsane olması ve farklı versiyonlarının bulunması hasebiyle, her ayrıntının doğru olduğunu düşünmemiz tabii ki abesle iştigaldir. Lâkin yukarıdaki gibi genel çıkarımların yapılabileceği bu destanın, sadece bir masal değil aynı zamanda belli bir örgütlenme tarzına da meşrûiyet kazandırma niyeti ile ortaya çıktığı kesindir.

Meselâ, Reşidüddin Oğuznâmesi'nde Bozok ve Üçok ayrımından bahsedip, Bozokların tahtın vârisi olduğu söylenmiştir ve Bozokların en önde gelen boyu da Oğuz Kağan'ın yerine geçen Günhan soyundan gelen ilk boy olan Kayı boyudur. Fakat Kaşgarlı Mahmud'da ise daha farklı bir boy sıralaması vardır ve Üçoklar'dan Kınık ilk sırada gösterilmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde de siyasi üstünlüğün Üçoklar'da olduğuna dair bir izlenim alınıyor. Bunun sebebi dönem itibariyle Üçoklar'ın ve Kınık Boyu'nun İslam Ülkelerinde çok etkin olması olabilir diyen Faruk Sümer'e göre Reşidüddin'in sıralaması antik Türk geleneklerine daha muvâfıktır. Zira Oğuz Yabguları en çok Kayı, Yazır, Avşar, Beğdili ve Eymür boylarından çıkmışlardır ki, bunların içinde yalnız Eymür Üçoklara mensuptur.¹⁷ Her hâlükârda boy

sıralamalarının iktidarı meşrulaştırmak için bir yol olduğu düşünülürse, dönemin şartları altında güç kazanan boya göre sıralamanın zaman zaman değişmiş olduğu kesindir.

Buna bariz bir örnek teşkil etmesi cihetiyle, geç bir kaynak olmasına rağmen, Oğuz efsanelerini öğrendiğimiz bir başka kaynak olan Dressden Yazması Dede Korkut Oğuznâmesi'ne bakılabilir. Yazmanın henüz başında, besmele-salvâle ve Korkut Ata'nın kısaca tanıtımından sonra, gönlüne Tanrı'nın ilham verdiği Korkut Ata'dan rivayeti bize taşıyan anlatıcı şöyle der: " 'Ahir zamanda hanlık gerü Kayıya değe. Kimesne ellerinden alamaya, ahir zemân olup kıyamet kopunca.' Bu dedüğü Osman neslidür, işde sürilüb gede yörir." Belli ki bu Oğuznâme Osmanlı Devleti'nin serpilip kendini ispat ettiği bir dönemde yazıya geçirilmiştir ve bu durumu meşrulaştıran rivayetler öne çıkarılmıştır.¹⁸

Siyasi gelişmelerin boylar hiyerarşisini etkileyebildiği tezini tasdik eden bir diğer örnek de Selçuklular örneğidir. Zira Selçukluların mensup olduğu Kınık Boyu kadim gelenekte sonlarda gelmesine rağmen İran fütûhâtından sonra Kayı Boyunun yerine listenin başına taşınmıştır. Hâlbuki Kınıklar kadim Türk Boyları listelemesinde Yiva Boyunun hizmetinde gösterilirler idi.¹⁹

Bahsedilmesi gereken bir diğer mesele de boy sayısı meselesidir.²⁰ Reşidüddin de 24 boydan söz edilir ve isimleri verilir. Kaşgarlı Mahmud'da da 24 boydan söz edilir fakat 22 boy ismi verilir. Fakat Oğuzların esasında 6 boydan müteşekkil olduğu da akla yatkın geliyor. Nitekim her dört boy bir onguna

16 Orun ve üleş meselesinin eski Türkler arasındaki ehemmiyeti için bakınız, Abdulkadir Orun, "Orun ve Üleş Meselesi," *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Cilt 1, s. 121-133, 1931; Osman Gazi Özgüdenli, "Üleş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telâkkisinin Teşekkülü (1038-1064)", *Türkler*, V, ed. Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 249-264.

17 F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkiatı-Destanları*, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1980, s. 204-206.

18 Anonim, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, (H. B. Semih Tezcan Ed.), İstanbul: YKY Yayınları, 2012, s. 29.

19 Togan, *age*, s. 124-125.

20 Destandaki sayıların bir değerlendirmesi için bakınız: T. Özcan, "Oğuz Kağan Destanının Halk Anlatılarının Epik Kuralları Bakımından İncelenmesi," *Milli Folklor*, IV, 1996, s. 31-32.

(kutsal kuş, totem) ve bir ülüş kısmına sahiptir. Altı boy halinde ve Barlık Irmağı kenarında yaşayan Oğuzlardan tarihi kayıtlar bizi haberdar ediyor. Fakat 24 sayısının da Oğuzların tarihinde örgütlenme ve teşkilatlanma konularında sık sık kullanıldığı da bir gerçektir.²¹ Binaenaleyh, bilinmeyen ve belli ki totemci dönemde esaslı 6 olan Oğuz boylarının ve teşkilatının daha sonradan 24'e çıkıp bunun da benimsendiği anlaşılıyor.

Destandaki kağanlık kurumu merkezli iktidar yapısı özellikle ilgi çekicidir çünkü Türklerde bulunduğunu düşünülen ortak yönetim anlayışından farklı gibidir.²² Her iki nüshada da açık olan şey şudur: Oğuz Kağan mutlak bir hâkimiyet sahibidir ve bu gücü herhangi bir akrabası ile paylaşmamaktadır. Reşidüddin'in nüshasında bu durum daha belirgindir. Sefere oğulları ile beraber gider ve oğullarından her alanda mutlak itaat bekler; hatta Onların itaatlerini sınar. Bu itaatlerinden dolayı oğullarını ve Onlara bağlı beyleri ödüllendirirken metinde geçen ve oğulları ile beylerinin kendisine cevap mahiyetindeki ifadeleri Oğuz'un mutlak hâkim olduğunu açıkça ortaya koyar: "Bundan sonra oğullarını ve beylerini toplayıp Onlara 'Siz çocuklarıma niçin altın kürsü verip, size hil'at giydirdiğimi biliyor musunuz?' diye sordu. Çocuklar ve beyler şöyle cevap verdiler: "Onu en iyi sen bilirsin, biz ne bilelim."²³ Destanın her iki nüshasında da Oğuz Kağan'ın ülkesi ne parçalı bir yönetime sahiptir ne de idarede Onun bir ortağı vardır. Açıkça bellidir ki bu destan Türklerde merkezi otoritenin sağlandığı güçlü bir kağanın toparlayıcılığındaki bir dönemin hatırasını yansıtmaktadır.²⁴

21 Sümer, *age*, s. 204-210.

22 Türklerdeki çifte idare tarzını reddeden iki görüş için bakınız: O. G. Özgüdenli, 2002; ; S. Divitçioğlu, *Nasıl Bir Tarih: Kök Türkler, Karahanlılar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s. 78-79.

23 Togan, *age*, s. 39.

24 Z. V. Togan'a göre bu destan genel çerçeve itibarı ile Sakalar dönemini yansıtmaktadır (s. 127).

Destandaki iktidar unsurlarına baktığımız zaman, Altay bölgesindeki efsanelerle benzer unsurlar taşıyan²⁵ Oğuz Kağan'ın olağanüstü doğum ve bebekliğinin öncelikle ilahi iktidar diyebileceğimiz kut sahibi olmaya delâlet ettiğini görebiliriz.²⁶ Uygurca nüshaya göre Oğuz'un fiziksel özellikleri güzellikte ve güçlülükte olağanüstü idi. Doğar doğmaz çiğ et, çorba ve şarap istedi. Sadece kırk gün içinde büyüdü ve oynadı.²⁷ Tabii ki bu özellikler Orhun Kitâbeleri'nde kullanıldığı manası ile²⁸ iktidar için seçilmiş olmaya delâlet ederken bu seçilmişlik yani kut tanrının oğlu olma özelliğini de mündemiç olabilir. Zira kut kelimesinin Hun dilindeki en eski kullanımı oğul şeklindedir: Tengri kutu Chanyu.²⁹ Bunun fiziken vurgulanması da sanki bu destanda tanrı oğlu olma özelliğinin ön planda olduğu gibi bir algı yaratıyor. Esasen Oğuz Kağan Destanı'nda kut kelimesi geçmez fakat Türklerde tarih içinde gelişen 'kut' inancı ile bağlantısı âşikardır.

Oğuz Kağan Destanı'nda kelime olarak geçmese de Türk inanışında olan ve Orhun Kitabeleri'nde bulunan diğer iki mefhum aslında Oğuz Kağan için de geçerlidir: *güç*

25 B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, s. 136-137.

26 A. Duymaz, "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabına Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler," *Milli Folklor*, 76, 2007, s. 50-59; Z. Önlü, "Kutadgu Bilig'de Kut Kavramı," Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig, İstanbul Üniversitesi: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009.

27 Ergin, *age*, s. 1.

28 "Tanrı buyurduğu için, kendim devletli (kutlu), olduğum için kağan oturdum= Tengri yarlıkadukın için (ö)züm kutum bar için kağan oturdum." M. Ergin, *Orhun Âbideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989, s. 19, 66. Ayrıca 'kut' saadet, baht, anlamlarına da gelmektedir. Kutadgu Bilig'de bir beyitte şöyle denir: Bayat kime kılşa inâyet basut/ Anıng boldu ajun bolu birdi kut : Tanrı kime inâyet ve yardım ederse, dünya onun olur ve o saadete kavuşur. Bakınız: S. Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 52; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (çev. Reşit Rahmetî Arat, Ankara: TTK, 1985, s. 469 ayrıca s. 19 vs.

29 Kirilen, *age*, s. 72.

ve *ülüş*. Orhun Kitâbeleri'ne göre tanrı Türk Hakanı'na *kut* verir -ki yukarıda bahsettik,- *güç* verir ve *ülüş* (nasip) verir.³⁰ Görünen o ki Oğuz Kağan Destanı'nda da buna benzer bir örgü vardır. Tanrının Oğuz Kağan'a *kut* vermesi olağanüstü doğumu ve fiziki özellikleri ile, *güç* vermesi babasını ve amcalarını (Reşidüddin'in nüshası) veya gergedanı (Uygurca nüsha) yenmesi ile, *ülüş* vermesi de cihan coğrafyasını fethedip halkını zenginleştirmesi ile temsil edilmiş ve ortaya konmuştur. Böylece Türk inancındaki karizmatik iktidarın üç unsuru da tamamlanmıştır. Fakat görülen o ki bu destanı ortaya koyan zihinlerdeki iktidar yapısı sadece ilahi ve siyasi iktidar ile bitmemektedir.³¹

Özellikle Reşidüddin'in Oğuznâme'sinde göze çarpan bir diğer iktidar unsuru Türkçe "koca" sıfatından geldiğini düşünebileceğimiz "hoca" sıfatını hâiz bilgedir. Burada da Orhun Kitâbeleri'ni hatırlarsak bu karakteri vezir Tonyukuk'un muâdili olarak düşünebiliriz.³² Bu karakter bize, Tonyukuk örneğinde olduğu gibi, antik Türk geleneğinde çok sağlam bir vezirlik kurumunun olduğunu göstermektedir. O derece ki, sanki Oğuz Kağan bütün fetihlerini bu "hoca"nın aklına borçludur ve destan boyunca O'nun verdiği akıldan hiç dışarı çıkmaz.

Destandan bu durum genel hatları ile şöyle anlatılır: Oğuz seferi esnasında ordunun gerisinde kalmayı kesinlikle yasaklar ve yaşlıları, kocamışları geride bırakır. Bunlardan birisi de Yuşu Hoca (Yuşu

Koca) nâmında bir bilge kişidir ve oğlu Kara Sülük'ten kendisini de götürmesini ister çünkü bu zorlu yolculukta bilgili ve yaşlı birinin tecrübelerine ihtiyaçları olacaktır. Kara Sülük önce Oğuz Kağan'ın emrine muvafık olmayan bu isteği geri çevirse de daha sonra Onu bir devenin taşıdığı sandığa kilitler. Sefer boyunca defalarca Oğuz Kağan ve ordusu bir takım aksaklıklar ve imkânsızlıklarla karşılaşır. Her defasında Kara Sülük babasına danışır ve Ondan aldığı öğüdü kendi fikriymişçesine Oğuz'a söyler ve her defasından hüsnü kabul görür. Böylelikle Yuşu Hoca'nın akli sayesinde sorunlar çözüle çözüle sefer tamamlanır. Sefer sonunda Kara Sülük gerçeği açıklar ve Oğuz Kağan tarafından Yuşu Hoca da kendisi de hesapsız ödüllendirilir. Kara Sülük "Uluğ Bey" nâmı ile baş vezir yapılıır.

Bir bilgenin, hocanın, vezirin etkinliği Oğuz Kağan'dan sonra da devam eder. O'nun vefatından sonra yerine Günhan geçer ve O'na da İrkil Hoca olarak bilinen bilge danışmanlık yapar. Hatta İrkil Hoca Yuşu Hoca'dan da öteye geçmiş Türk devletini ve toplumunu dizayn eden insan durumuna gelmiştir. Devletin ve boyların örgütlenme şekli tamamen O'nun fikridir ve aynen icra edilir.

Destandaki anlatımıyla İrkil Hoca Gün Hâna şöyle tavsiye de bulunmuştur: "Siz altı oğulun Tanrının izniyle her birinizin dörder taneden 24 evladınız var. Olabilir ki Onlar sonradan birbiriyle çekişirler. Bunun çaresi, her birinin rütbesi, mesleği, adı ve lakabı kararlaşsın, her birinin bir nişanı ve tamgası olsun. Bununla bilinip tanınsınlar ve hiçbirinin diğeriyle bir çekişmesi olmasın. Onların evladının da her biri kendi yerini bilsinler. Bunu yapmak devletin devamlılığı ve uruğunuzun iyi nâm kazanmasının gereğidir."³³ İrkil Hoca sadece bu fikrin sahibi değildir aynı zamanda bunu uygulamaya geçirip boyların isimlerini,

30 Ergin, 1989; S. Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı," *Türkler*, C. 2, s. 1448-1455; S. Divitçioğlu, *age*, s. 86.

31 Destandaki Oğuz Kağan ve iktidarına dair farklı bir yaklaşım için lütfen bakınız: E. Ö. Özünel, "Kendine Dönüşen Kahraman: Oğuz Kağan Destanında İktidar ve Kut," *Milli Folklor*, 26, 2014, s. 5-19.

32 Bilge Tonyukuk kendi adına da bir kitabe yazdırılacak kadar söz sahibidir. Devleti yöneten 3 kişiden biridir: Bilge Kağan, Kül Tigin, Vezir Tonyukuk.

33 Togan, *age*, s. 49.

tamgasını ve ongununu da belirleyen kişidir. Bunun yanında toy esnasında ülüşler tespit edilirken hakan ile “milletin büyüğü” aynı paydan yer. “Boyuna yakın olan bir arka kemiği, arkaya yakın olan sırt omurgası ve bir sağ kol padişahın ve milletin büyüğünün hissesi olmuştur.”³⁴ Böylece hocalık veya vezirlik müessesinin, bu destanda geçen hali ile Oğuzlarda ne kadar etkili olduğu açıklığa kavuşur. Bir diğer yandan da bu figürün töreyi temsil ediyor olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Destanın Uygurca asıllı nüshasında da böyle bir karakterden destanın sonlarına doğru bahsedilir ve diğerine kıyasen çok daha kısıtlı bir etkisi vardır. Burada da Uluğ Türük adındaki vezir rüyasında gün doğusundan gün batımına kadar uzanmış bir yay ve üç gümüş ok görür. Uykudan uyanınca durumu Oğuz Kağan’a anlatır. Onun bu telkini sonucu Oğuz Kağan oğullarını ava gönderir ve Onlar hükümdarlık alâmetleri olan yay ve gümüş okları bulurlar.³⁵

Oğuz Kağan Destanı’ndaki bazı olaylardan Oğuzlardaki taht verasetine dâir de bazı tahminler yapılabilir ve büyük oğulun genellikle tahta vâris olduğu söylenebilir. Destanı Reşidüddin nüshasında geçtiği gibi ele alırsak görürüz ki, tahtın iki defa veraset yolu ile el değiştirmesi söz konusudur. İlkinde Oğuz Kağan’ın dedesi de olan Dhib Yavgu Han’ın oğullarından bahsedilir ve dört oğlunda sırası ile ilk ismi zikredilen Kara Han’dır ve veliaht O olduğu için babasından sonra tahta O geçmiştir. Bu durumda, Kara Han sıralamada ilk anıldığından dolayı en büyük oğul olduğunu ve en büyük oğulun veliaht olduğunu bir sonuç olarak çıkarabiliriz.

Destanın başındaki bu durum destanın sonun da tekrarlanır. Oğuz Kağan’ın ilk

eşinden doğan ilk oğlu Gün Han bizzat Oğuz Han tarafından veliaht olarak tespit edilir ve O öldükten sonra yerini alır. Reşidüddin’in kaleme almış olduğu Oğuzname’nin sonunda zaten Gün Han’ın en büyük oğul olduğu da söylenmiştir.³⁶ Sonuçta destanda ortaya koyulan Oğuz töresinde Kağan’ın büyük oğlunun genellikle veliaht olduğu ortaya çıkar.

Sonuç

Kısacası, elimizde iki temel nüshası bulunan ve her birinin kendine has bilgileri ihtiva ettiğini gördüğümüz Oğuz Kağan Destanları, Oğuzların Müslüman olmadan ve Selçuklulara dönüşmeden önceki iktidar algısı ve devlet teşkilatlanma anlayışı üzerine bazı bilgiler vermektedir. Buna göre Oğuzların destanlarında temsil edilen devlet teşkilatının merkezinde kut, güç ve ülüş sahibi bir devlet başkanı vardır. Bu devletin teşkilatlanması sağ ve üstün kolunu Bozokların, sol ve tâbî kolunu Üçokların oluşturduğu bir yapıya dayanır. Tarihi şartlar ve boyların başarısına göre bu algı değişebilir; yalnız işleyiş de değil teoride de Üçoklardan bazı boylar da içlerinden kağanların çıktığı boylar haline gelebilir. Taht hakkı büyük oğula aittir. Yay ve ok iktidar sembolleridir ve okun yaya tabi olduğu gibi ok ile temsil edilen de yay ile temsil edilene tabiidir. Oğuz Kağan örneğinde gördüğümüz kadarı ile hükümdar yetkilerini kimseyle paylaşmaz ama hocalık müessesesi hükümdarın iktidarının ayrılmaz bir parçasıdır ve idarenin beynidir. Türkler arasından merkezi bir otoritenin var olduğu dönemi yansıtan bu destan cârî olan parçalı iktidar yapısının da ideal değil şartlar gereği olduğuna da delâlet eder. Bunlar Oğuz Kağan Destanı esas alındığında iktidar yapısına dair çıkartılabilecek muhtemel sonuçlardır.

34 Togan, **age**, s. 52.

35 Ergin, **age**, s. 23.

36 Togan, **age**, s. 49.

Kaynakça

- Anonim. (2012). *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, H. B. Semih Tezcan Ed., İstanbul: YKY. (S. Temizcan, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Başer, S. (1990). Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayat, F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi. İstanbul: Ötüken Neşriyat. C. 1
- Çiftçi, F. (2013). Axel Olrik'in Epik Yasaları Işığında Oğuz Kağan Destanına Bir Bakış. *Turkish Studies*, 8, 515-524.
- Divitçioğlu, S. (1992). Nasıl Bir Tarih: Kök Türkler, Karahanlılar, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Duymaz, A. (2007). Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabına Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler. *Milli Folklor*(76), 50-59.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler: İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ergin, M. (1988). *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme, Metin, Sözlük)*. Ankara: Hülbe Basım Yayın.
- Ergin, M. (1989). Orhun Âbideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Günel, Z. (2007). "Nöker," TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 33). s. 216.
- Han, E.-G. B. (1920). *Şecere-i Terâkime*. (R. Nur, Çev.) İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1980). Eski Türk Dini. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kırilen, G. (2015). Eski Çin'in Ötekisi Türkler. Ankara: Kimlik Yayınevi.
- Koca, S. (2002). "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı," Türkler, C. 2.
- Onay, İ. (2013). Türk Kültür Tarihi Açısından Oğuz Kağan Destanı ve Önemi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 29-44.
- Orun, A. (1931). Orun ve Ülüş Meselesi . *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, 121-133.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi. Cilt 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (1993). Türk Mitolojisi. Ankara: TTK. Cilt 2. 1993. s. 111-124;

Özcan, T. (1996). Oğuz Kağan Destanının Halk Anlatılarının Epik Kuralları Bakımından İncelenmesi. *Milli Folklor*, IV, 31-32.

Özgüdenli, O. G. (2002). Ülüş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telâkkisinin Teşekkülü (1064-1038). *Türkler* (Cilt V, s. 249-264). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2008). Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, s. 19.

Özünel, E. Ö. (2014). Kendine Dönüşen Kahraman: Oğuz Kağan Destanında İktidar ve Kut. *Milli Folklor*, 26, 5-19.

Pelliot, P. (1995). *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*. (V. Köken, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Roux, J. P. (2005). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar (Terc. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Sümer, F. (1980). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkiatı-Destanları*. İstanbul: Ana Yayıncılık.

Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul : Enderun Kitabevi.

Yusuf Has Hâcib. (1985). *Kutadgu Bilig* (çev. Reşit Rahmetî Arat, Ankara: TTK.